

Wacław Pogorzelski*

Sprawozdanie z badań archeologicznych w miejscowości Kalsko, stanowisko 12, gm. Międzyrzecz, woj. lubuskie

Abstract

Pogorzelski W. 2013. Report from the archaeological excavations in Kalsko, site 12, Międzyrzecz commune, lubuskie voivodeship. *Raport 8, 341-347.*

The article presents the results of Report the archaeological excavations at site 12 in Kalsko related to the construction of the S-3 motorway between Gorzów Wielkopolski and Międzyrzecz. In total, the research provided the possibility to acquire a complex of 1099 relics, including: 21 cores, 3 tanged points, 11 microlithic tools, 8 end-scrapers, 9 burins and 2 flake-axes, among others. Analysis of the flint inventory acquired during the excavations provides the possibility to conclude that the site was settled in two periods. In the first one – they were left by the Lyngby culture, while in the second the relics of the camp are dated to the Mesolithic Period.

Keywords: late Palaeolithic, Mesolithic, Lyngby culture, camp

Stanowisko odkryte zostało w trakcie badań sondażowo-powierzchniowych przeprowadzonych w obrębie inwestycji „Budowa drogi ekspresowej S-3 na odcinku Gorzów Wielkopolski – Międzyrzecz Północ” w 2006 r. przez konsorcjum w składzie: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział Lubuski, Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska Alina Jaszewska w Zielonej Górze, Fundacja Archeologiczna w Zielonej Górze. Na podstawie zabytków wydzielono wstępnie dwie fazy zasiedlenia – pradziejowy i nowożytny.

Uwzględniając podział Polski na mezoregiony fizyczno-geograficzne stanowisko położone jest w obrębie Bruzdy Zbąszyńskiej, której cechą charakterystyczną są skomplikowane stosunki hydrograficzne i zorientowany południowo układ makroregionalny: płytko, bezjeziorna rynna Gnilej Obry na zachodzie, wydłużony glacijotektoniczny Wał Zbąszyński z najwyższym wyniesieniem na północy koło Bukowca (133 m n.p.m.), obniżający się do około 80 m n.p.m. pod

Babimostem, przylegający do niego od wschodu taras kemowy o wysokości około 60 m n.p.m. oraz pas jezior w rynnę jeziornej (Kondracki 1994, 86-87).

W trakcie przeprowadzonej przed rozpoczęciem badań w 2008 r. szczegółowej penetracji powierzchni stanowiska na przestrzeni obejmującej około 10 arów znaleziono kilka wiórów i jeden odłupek. Zebrano je z cypla wyniesienia morenowego wypiętrzonego do wysokości 61,0 m n.p.m., opadającego łagodnie w kierunku zachodnim do brzegów dużego zbiornika wodnego. Miejsce lokowania osadnictwa znajduje się 2,5-3,0 m ponad brzegiem jeziora. W kierunku wschodnim od krawędzi wyniesienia teren opada, osiągając na krótkim odcinku wysokość 7,0-7,5 m ponad istniejące tu w przeszłości jezioro, a obecnie obszar bagienny z zanikającym jeziorem (Ryc. 1).

Wyniesienia morenowe porastają głównie sosny, nieliczne brzozy, wiązy i pojedyncze dęby, zaś na rozrzuconych na terenach bagiennych kępach rosną graby, wiązy i olchy oraz nieliczne sosny.

* Muzeum Archeologiczno-Historyczne, ul. Brama Brzostowska 1, 67-200 Głogów, e-mail: muzeum-glogow@neostrada.pl



Ryc. 1. Kalsko, stan. 12, gm. Międzyrzecz, woj. lubuskie. Lokalizacja stanowiska na mapie (Archiwum WUOZ w Zielonej Górze, Delegatura w Gorzowie Wielkopolskim)

Fig. 1. Kalsko, site 12, Międzyrzecz commune, lubuskie voivodeship. Location of the site on the map (Archive of the WUOZ in Zielona Góra, Branch in Gorzów Wielkopolski)

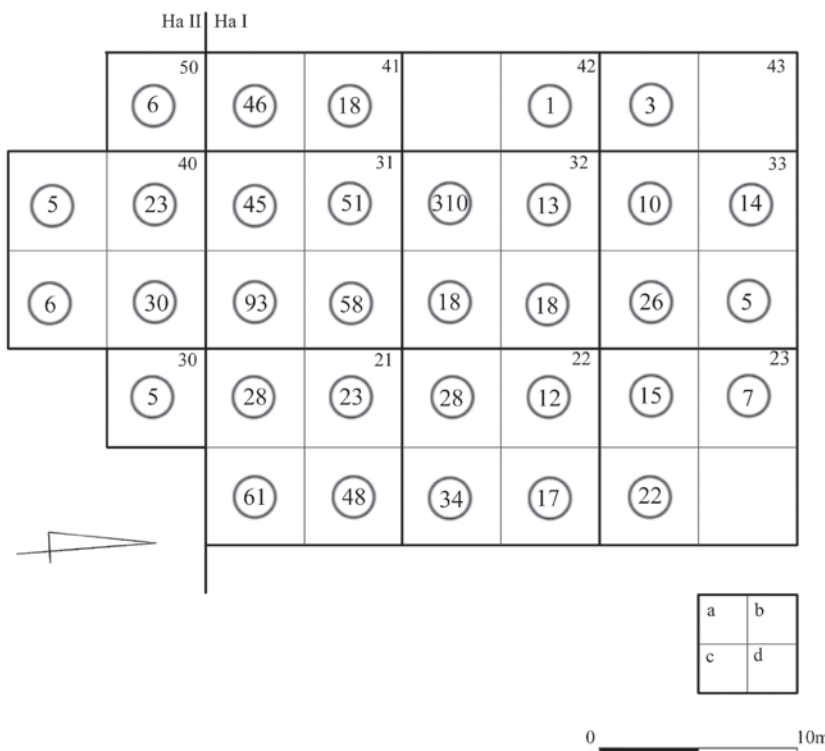
Po pracach wstępnych polegających na usunięciu ścinków drewna po wyrębie lasu oraz uwzględniając wyniki penetracji powierzchni stanowiska przeprowadzonej w 2008 r. wytyczono wykop po osi północ – południe o szerokości 10 m i długości 100 m. Po zakończeniu prac badawczych w wytyczonym pasie oraz

stwierdzeniu, że zabytki obecne były tylko w południowej części teren badań powiększono.

Łącznie z obszaru 9 arów pozyskano zespół składający się z 1099 artefaktów (Ryc. 2), wykonanych z lokalnego krzemienia narzutowego, tzw. bałtyckiego. W inwentarzu wyróżniono: 21 rdzeni, 184 odłupki, 285 wiórów, 444 łuski, 70 okruchów negatywowych, 37 okruchów naturalnych, 2 wióry przedrylcowcze, 6 rylców oraz 50 narzędzi zachowanych w całości lub fragmentarycznie, wśród których były: 3 liściaki, 11 narzędzi mikrolitycznych, 5 odłupków retuszowanych, 10 wiórów retuszowanych, 8 drapaczy, 2 skrobacze, 9 rylców i 2 ciosaki.

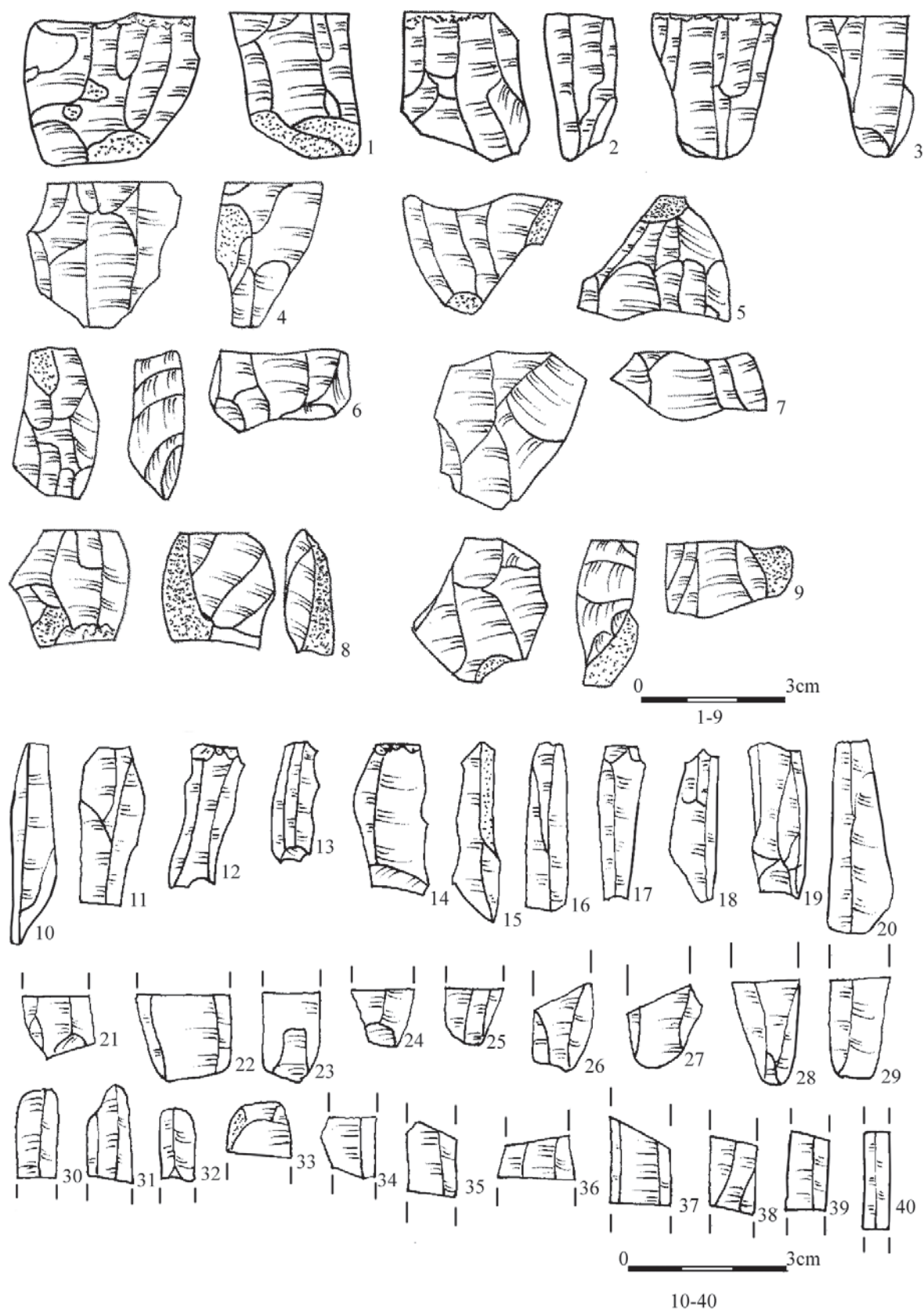
W zbiorze rdzeni z jednej strony widoczna jest tendencja do wykorzystania do maksimum posiadanych konkrecji a pozostałościami po tej eksploatacji są egzemplarze małych rozmiarów, z drugiej zaś przeważanie korzystania z dobrego jakościowo surowca po początkowej fazie pozyskiwania wiórów lub odłupków.

Wśród omawianej grupy zabytków najliczniejsze są formy jednopiętowe (15 szt.). Poza wyraźnie dominującymi rdzeniami jednopiętowymi (Ryc. 3:1-4) odnotowano obecność dwóch egzemplarzy dwupiętowych (Ryc. 3:5, 6) oraz czterech ze zmienioną orientacją (Ryc. 3:7-9). Większość rdzeni ma pięty zaprawione lub przygotowane. Z czternastu egzemplarzy pozyskiwano półsurowiec wiórowy i odłupkowy, z pięciu wiórowy, a z dwóch odłupkowy. Uwzględniając dane metryczne uwagę zwraca dominacja okazów, których wysokość waha się między 2,5 cm, a 3,0 cm (66,6%), obok nich



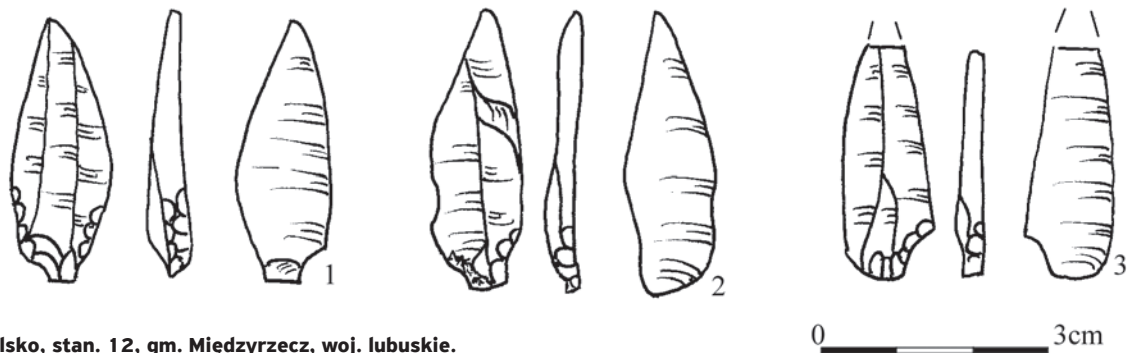
Ryc. 2. Kalsko, stan. 12, gm. Międzyrzecz, woj. lubuskie. Zbiorcza planigrafia zabytków krzemianych. Liczby w kółkach oznaczają ilość artefaktów w ćwiartkach arów

Fig. 2. Kalsko, site 12, Międzyrzecz commune, lubuskie voivodeship. Group planigraphy of flint relics. Numbers in circles pertain to the numbers of artefacts in quarters of ares



Ryc. 3. Kalsko, stan. 12, gm. Międzyrzecz, woj. lubuskie. Mezolit. (1-9) wybór rdzeni; (10-20) wybór wiórów; (21-40) wybór złamanych wiórów

Fig. 3. Kalsko, site 12, Międzyrzecz commune, lubuskie voivodeship. Mesolithic Period. (1-9) selection of cores; (10-20) selection of chips; (21-40) selection of broken chips



Ryc. 4. Kalsko, stan. 12, gm. Międzyrzecz, woj. lubuskie. Paleolit schyłkowy. Liściaki

Fig. 4. Kalsko, site 12, Międzyrzecz commune, lubuskie voivodeship. Late Palaeolithic. Tanged points

również te mieszczące się w przedziale kategorii rdzeni szczątkowych nie przekraczającej wysokości 2,0 cm i grubości do 1,0 cm (14,3 %). Obok nich trzy egzemplarze mieszczą się w przedziale 3,2–3,3 cm (14,3%), a tylko jeden osiąga 4,0 cm (4,8%).

Dane metryczne odnoszące się do rdzeni znajdują odbicie w materiale odpadowym i w półsurowcu. Jest to szczególnie widoczne na przykładzie wiórów, wśród których wyróżnić można trzy podstawowe kategorie: pierwsza o długości wahającej się od 1,8 cm do 4,0 cm oraz szerokości 0,6–1,2 cm charakteryzująca się regularnymi liniami bocznymi i w niewielkim stopniu podgiętych (Ryc. 3:10–20). W drugiej składającej się z kilku egzemplarzy długość osiągała wartość 4,5–5,0 cm, a w trzeciej mieściła się przedziale 7,6–11,3 cm. Szerokość wiórków drugiej i trzeciej kategorii wahała się od 2,4 cm do 4,7 cm.

Zestawiając wymiary wiórow z rdzeniami stwierdzono, że w zbiorze brak jest rdzeni umożliwiających pozyskiwanie wiórow mieszczących się w drugiej i trzeciej kategorii.

W zbiorze 285 wiórow 26% nosiło ślady intencjonalnego łamania. Są wśród nich egzemplarze obejmujące fragment piętkowo-sęczkowy (Ryc. 3:21–29), części wierzchołkowe (Ryc. 3:30–33) oraz środkowe (Ryc. 3:34–40).

W zbiorze odłupków widoczne były również duże różnice metryczne. Część z nich charakteryzowała się wymiarami od 2,0 × 2,3 cm do 2,4 × 3,2 cm, a druga od 2,7 × 5,0 cm do 4,2 × 6,6 cm.

Analizując zbiorczą planografię materiałów krzemienych stwierdzono, że 32,7% zabytków pozyskano ze skupiska zlokalizowanego w obrębie ara 32 (Ryc. 2). Wśród nich były 4 rdzenie, 50 odłupków, 88 wiórow w tym 25 złamanych, 172 łuski, 22 okruchy, odłupki retuszowane, 5 wiórow retuszowanych, 4 drapacze,

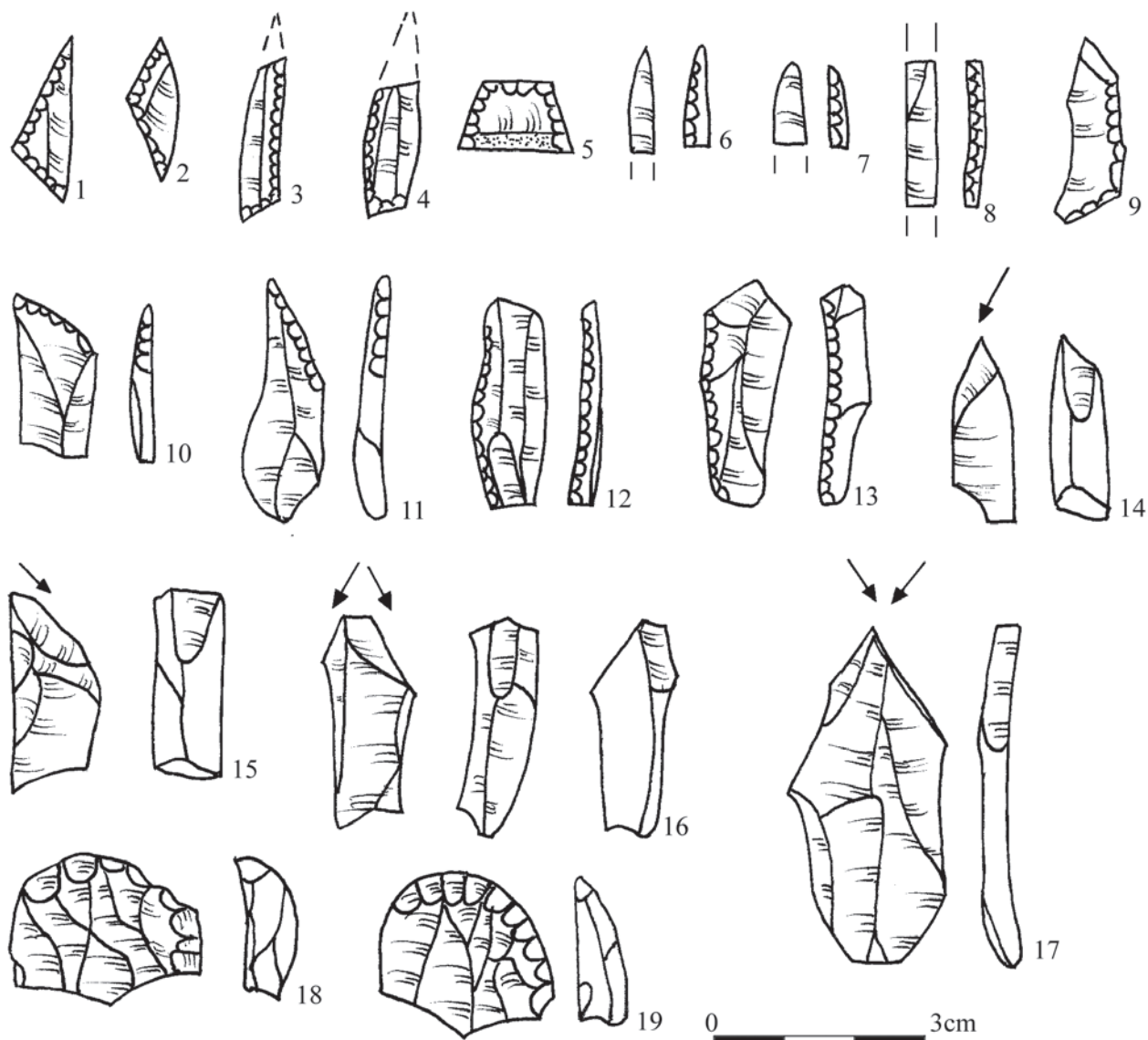
8 rylców, 2 półtylczaki oraz 2 liściaki. Ilość pozyskanych z niego zabytków wskazuje, że w miejscu tym krzemień poddawano obróbce. Niestety nie odsłonięto przy nim pozostałości po konstrukcji mieszkalnej. Poza tym obszarem nie stwierdzono występowania wyraźnych skupisk, natomiast uwagę zwraca koncentracja rdzeni w południowo – wschodniej części stanowiska (47,6%).

Pod względem typologicznym i technicznym zbiór artefaktów pozyskanych w trakcie badań w przeważającej części jest jednorodny, co umożliwia traktowanie go łącznie. Znikoma część zabytków krzemienych odbiega od pozostałych i upoważnia do wnioskowania, że na stanowisku przebywały ludy zbieracko – łowieckie w dwóch okresach.

Z pierwszym łączą się trzy liściaki do wykonania których użyto wiórow. W przypadku dwóch egzemplarzy zachowanych w całości długość wynosi 3,5 cm i 3,7 cm, szerokość 1,3 oraz 1,4 cm, a maksymalna grubość osiąga wartość 0,5 cm. Charakteryzują się one słabym wyodrębnieniem trzoneczka oraz oszczędnym retuszem wykonanym w jednym przypadku na obydwu krawędziach (Ryc. 4:1), natomiast w drugim ograniczonym do jednej (Ryc. 4:2). W trzecim egzemplarzu odłamaniu uległ fragment wierzchołka, zachowana długość wynosi 3,0 cm, szerokość 1,2 cm, a grubość 0,4 cm. Na słabo wyodrębnionym trzoneczku wykonano retusz tylko jednej krawędzi (Ryc. 4:3).

Liściaki o zbliżonych parametrach wielkościowych oraz technice wykonania znaleziono na stanowisku Jaglisko 3a, gm. Bierzwnik gdzie łączone są one z kulturą lyngbjijską (Bagniewski 1996, 62, ryc. 5:2–4, 8).

Z grupy wyrobów chronologicznie wiążących się z młodszym okresem zasiedlania stanowiska wyselekcjonowano dwa trójkąty nierównoboczne, o retuszowanych bokach rozwartokątnych, zachowane w całości (Ryc. 5:1, 2) oraz dwa smukłe, rozwartokątne z odłamanymi wierzchołkami (Ryc. 5:3, 4). Jedyny trapez charakteryzuje się dwoma retuszowanymi drobno i półstromo



Ryc. 5. Kalsko, stan. 12, gm. Międzyrzecz, woj. lubuskie. Mezolit. (1-9) wybór mikrolitów; (10, 11) wybór półtylczaków; (12, 13) wybór wiórów retuszowanych; (14-17) wybór rylców; (18, 19) wybór rdzeni

Fig. 5. Kalsko, site 12, Międzyrzecz commune, lubuskie voivodeship. Mesolithic Period. (1-9) selection of microliths; (10, 11) selection of truncations; (12, 13) selection of retouched chips; (14-17) selection of burins; (18, 19) selection of cores

bokami zbieżnymi oraz jednym usytuowanym do nich równolegle (Ryc. 5:5). W zbiorze obecne są również dwa tyłczaki, z których jeden charakteryzuje się lekko zakolonym tyłcem (Ryc. 5:10), a drugi prostym tyłcem (Ryc. 5:11), retuszowanymi półstromo.

Wśród rylców stanowiących 18% wszystkich narzędzi dominowały jedyaki (Ryc. 5: 14, 15), a nieliczne były klinowatymi środkowymi (Ryc. 5:17), zбочzonymi (Ryc. 5:16) oraz węgłowymi.

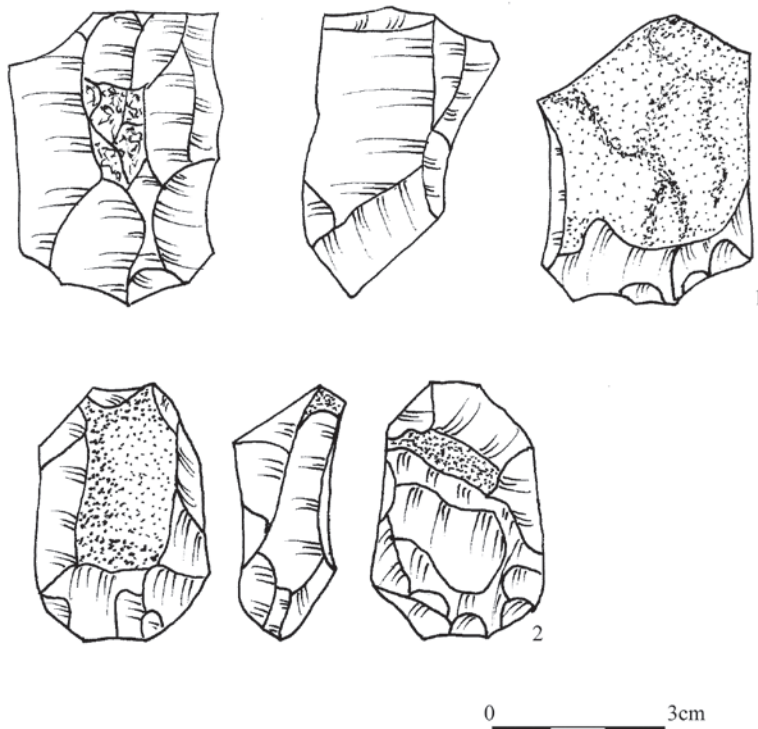
Udział drapaczy w zbiorze narzędzi wynosi 16% i cztery z nich wykonane zostały na odłupkach (Ryc. 5:18,19) oraz cztery na wiórach.

Ze zbioru zabytków wyselekcjonowano dwa ciosaki, chronologicznie wiążące się z mezolitem. Jeden

z nich wykonano po zakończeniu eksploatacji rdzenia ze zmienioną orientacją, z którego otrzymywano wióry i odłupki (Ryc. 6:1), a drugi z otoczaka o wydłużonym, owalnym kształcie (Ryc. 6:2). Charakteryzują się one zbliżoną długością wynoszącą 4,5 cm i 5,0 cm, szerokością 3,0 cm oraz 3,5 cm, a różnice widoczne są w maksymalnej grubości wynoszącej odpowiednio 1,6 cm do 3,2 cm.

Wstępna analiza narzędzi pozyskanych w trakcie badań pozwala wnioskować, że w paleolicie schyłkowym oraz mezolicie na badanym terenie przebywały grupy zbieracko - łowieckie. Z pośród nielicznych zabytków wiążących się z okresem paleolitu schyłkowego wyselekcjonowano 3 liściaki wiążące się z kulturą lyngbijską, która na obszarach Polski północno-zachodniej datowana jest na koniec oscylacji allerød i być może na początkowe fazy dryasu III (Kobusiewicz 1999, 48).

Pozostałościami po osadnictwie mezolitycznym są narzędzia mikrolityczne, wśród których obecne są między innymi trójkąty nierównoboczne o bokach rozwartokątnych oraz fragmenty smukłych trójkątów



Ryc. 6. Kalsko, stan. 12, gm. Międzyrzecz, woj. lubuskie. Mezolit. Ciosaki

Fig. 6. Kalsko, site 12, Międzyrzecz commune, lubuskie voivodeship. Mesolithic Period. Flake-axes

rozwartokątnych i trapez. Trapezy uważane za element kulturowy obecny w obrębie różnych kultur mezolitycznych w tym samym czasie na terenie Polski pojawiły się na przełomie okresu borealnego i atlantyckiego (Kozłowski 1967, 59), natomiast trójkąty nierównoboczne pojawiają się w zespołach datowanych na preboreal, trwają w borealu, ale obecne są w również okresie atlantyckim (Kozłowski 1967, 67).

Słabe nasycenie materiału krzemienego (z wyłączeniem ćwiartki a ara 32) sugeruje, że okresy funkcjonowania osadnictwa były krótkie i wiązały się prawdopodobnie z obozowiskiem wyspecjalizowanych grup łowieckich. Skład narzędziowy zespołu wskazuje, że odbywały się tutaj działania związane z eksploatacją surowca

krzemienego. Stanowiska o cechach opisanych powyżej charakterystyczne są dla mezolitu całej Europy (Galiński 1997, 13).

Inwentarz krzemieny pozyskany w trakcie badań prowadzonych na stanowisku Kalsko 12 chronologicznie wiążący się ze schyłkowym paleolitem i mezolitem wzbogaca zasób informacji o społecznościach zbieracko-łowieckich z tych okresów znanych z badań prowadzonych na stanowiskach: Kuligowo 7 (Krzyszowski 1998, 426-436), Święty Wojciech 10 (Dzieduszycki 1998, 245), Żółwin 30 (Krzyszowski, Sobudzki 1998, 371-379), Żółwin 29 (Kabaciński *et al.* 1998, 316-324), Żółwin 2 i 28 (Krzyszowski, Szamałek 1998, 291) zlokalizowanych w obrębie gminy Międzyrzecz.

Bibliografia

- Bagniewski Z. 1996. Krzemienica kultury lynngbijskiej ze stanowiska Jaślisko 3a na Pojezierzu Dobiegniewskim. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 38, 55-69.
- Dzieduszycki W. 1998. Święty Wojciech st. 10, gm. Międzyrzecz. W: R. Mazurowski (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego 1, Ziemia Lubuska*. Poznań, 241-271.
- Galiński T. 1997. *Mezolit Europy*. Szczecin.
- Kabaciński J., Krause E., Szamałek K., Winiarska – Kabacińska M. 1998. Żółwin, st. 29, gm. Międzyrzecz. W: R. Mazurowski (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego 1, Ziemia Lubuska*. Poznań, 315-364.
- Kobusiewicz M. 1999. *Ludy łowiecko – zbierackie północno-zachodniej Polski*. Poznań.
- Kondracki J. 1994. *Geografia Polski. Mezoregiony fizyczno-geograficzne*. Warszawa.
- Kozłowski S.K. 1967. Z problematyki polskiego mezolitu, część 2: O podziale chronologicznym. W: W. Chmielewski (red.), *Materiały do prehistorii plejstocenu i wczesnego holocenu Polski*. Wrocław, 46-75.
- Krzyszowski A. 1998. Kuligowo, st. 7, gm. Międzyrzecz. W: R. Mazurowski (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego 1, Ziemia Lubuska*. Poznań, 423-446

Krzyszowski A., Sobudzki A. 1998. Żółwin, st. 30, gm. Międzyrzecz. W: R. Mazurowski (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego 1, Ziemia Lubuska*. Poznań, 369-401.

Krzyszowski A., Szmalek K. 1998. Żółwin, st. 2 i 18, gm. Międzyrzecz. W: R. Mazurowski (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego 1, Ziemia Lubuska*. Poznań, 275-314.

Summary

Wacław Pogorzelski

Report from the archaeological excavations in Kalsko, site 12, Międzyrzecz commune, lubuskie voivodeship

The site Kalsko 12 was discovered during survey – surface investigations conducted in 2006. The chronology of the site was determined broadly at the prehistoric times on the basis of the flint relics. It was located on a promontory of a moraine rise falling gently to the west to the shore of Lake Głębokie. East of the edge of the rise, the terrain went down reaching at a short distance a difference of 7.0 – 7.5 m to an area which used to be a large lake and is now a swampland with Lake Grążyk located in the centre. The natural environment of the area has been subject to major transformation due to human activity. A large holiday resort was built by the lake, and the rise tops were cut by the road connecting Międzyrzecz and Skwierzyna.

The year 2008 witnessed archaeological excavations in advance of the construction of the road S-3. The research demonstrated that flint relics occurred on the area of 9 ares.

The majority of the material was acquired from a single concentration. The amount of relics acquired thereof indicates that it was a flint processing site. Unfortunately, no relics of a residential structure were found. No concentrations of flint relics were found apart from this area. In total, the complex acquired during the excavations embraced: 1099 relics, among which: 21 cores, 184 flakes, 210 chips, 75 broken chips, 444 shells, 107 crumbs, 2 pre-burin chips, 6 chisels, 50 tools preserved wholly or in part. The tools included 3 tanged points, 11 microlithic tools, 5 retouched flakes, 10 retouched chips, 8 end-scrapers, 2 scrapers, 9 burins and 2 flake-axes.

Analysis of the flint inventory acquired during the excavations provides the possibility to conclude that the site was settled in two periods – the first one, as the tanged points indicate, was the Lyngby culture, chronologically connected with the end of the Allerød oscillation. The presence of triangles and a trapezium among the pygmy stones offers a reason to connect the second phase of settlement of the site with the Mesolithic Period dated to the turn of the Boreal and Atlantic period.

